עתיקות 76, התשע״ד

שרידי מבנה ציבור מהתקופה הביזנטית ובית חווה מהתקופה האסלאמית הקדומה מצפון לתל לוד

אלי הדד

בחודשים ינואר–מאי 2004 נערכה חפירת הצלה כ־350 מ׳ מצפון לתל לוד (נ״צ רי״ח 127–652077/849–190789, רי״י 127–152077/849–140789; איור 1). בקרבת מקום נערכו בעבר כמה חפירות (ויינברגר 2011; יצחק פז, רישיון מס׳ G-82/98; רדואן בדחי וראניה לוסיה, הרשאה מס׳ A-2224), שבהן נמצאו שרידים מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה. נפתחו 12 ריבועים (איור 2) ונחשפו שתי שכבות: הקדומה (שכבה II) מתוארכת לתקופה הביזנטית (המאות הד׳–הז׳ לסה״נ), והמאוחרת (שכבה I) — לתקופה האסלאמית הקדומה (המאות הז׳–הי׳ לסה״נ).

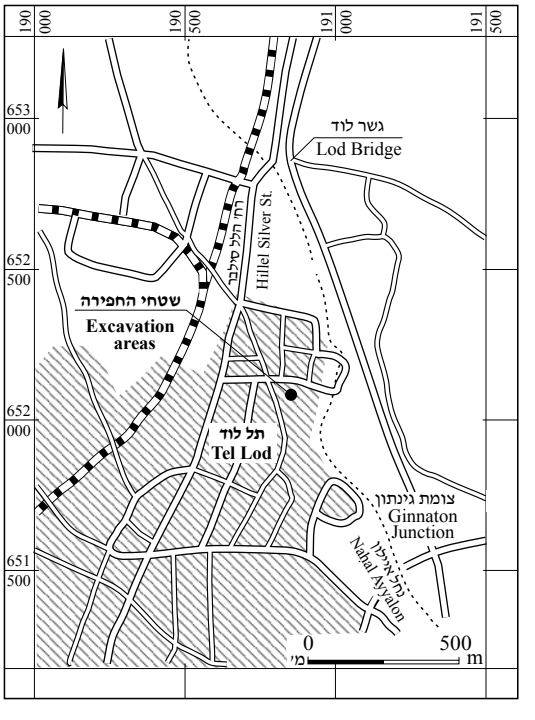

איור 1. מפת איתור.

כמו כן, נתגלו בחפירה חרסים מהתקופות הפרסית והרומית הקדומה ללא כל הקשר ארכיטקטוני (להלן).[1] החפירה תתואר להלן בסדר כרונולוגי, מהקדום למאוחר, וכל הממצא יוצג כאן, למעט המטבעות (ר׳ קול, כרך זה).

התקופות הפרסית – הרומית הקדומה

מתקופות אלו נמצאו ממצאים בלבד. כלי החרס נמצאו בבור בדיקה (L144; ריבוע R3; 2 × 2 מ׳; תכנית 1: חתך 10–10), ממזרח למפלס הריצוף משכבה IIב (L665, להלן), במקום שלא היה חתום בריצוף. כלי אבן אופייניים לימי הבית השני נתגלו במילויים מהתקופה העבאסית.

כלי החרס (איור 3:1–7)
נמצאו מורטריום (מס׳ 1), שבר של קערה אטית (מס׳ 2) וקנקנים (מס׳ 3–7). קנקנים מס׳ 3 ו־4 מתוארכים לסוף המאה הב׳ – ראשית המאה הא׳ לפסה״נ; מס׳ 5 מתוארך לתקופה החשמונאית, המאה הא׳ לפסה״נ; ומס׳ 6 ו־7 מתוארכים לסוף המאה הא׳ לסה״נ. כלי החרס מהתקופה החשמונאית מעידים על קיומו של יישוב מתקופה זו, אשר אפשר שנמצא במרחק לא רב מהחפירה (Schwartz 1991:49–67).

כלי האבן (איור 3:8–10)
נמצאו בסיס קלל (מס׳ 8) ושני ספלים (מס׳ 9, 10) מאבן, האופיינים לימי הבית השני.

התקופה הביזנטית (שכבה II; תכנית 1)

שכבה IIב׳

בשכבה זו נמצא ריצוף של אבני גזית (L665; ריבועים R2–3; כ־2 × 3 מ׳; איור 4). ממערב לריצוף, שלא היה חתום בלוקוס 130, נחפרה אדמת מילוי מעורבת בשברי קנקנים ובגושי טיח. בעומק

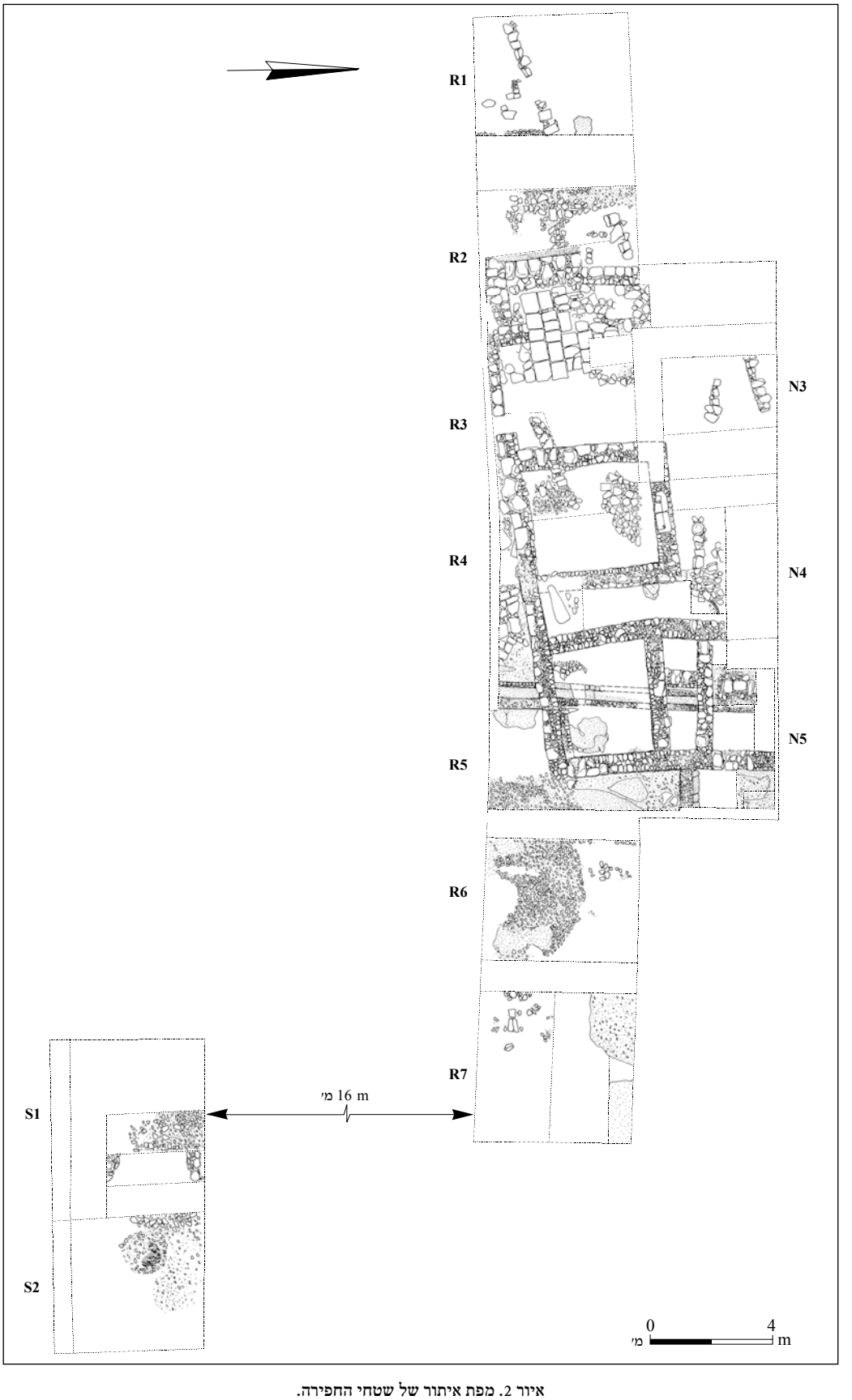

איור 2. מפת איתור של שטחי החפירה.

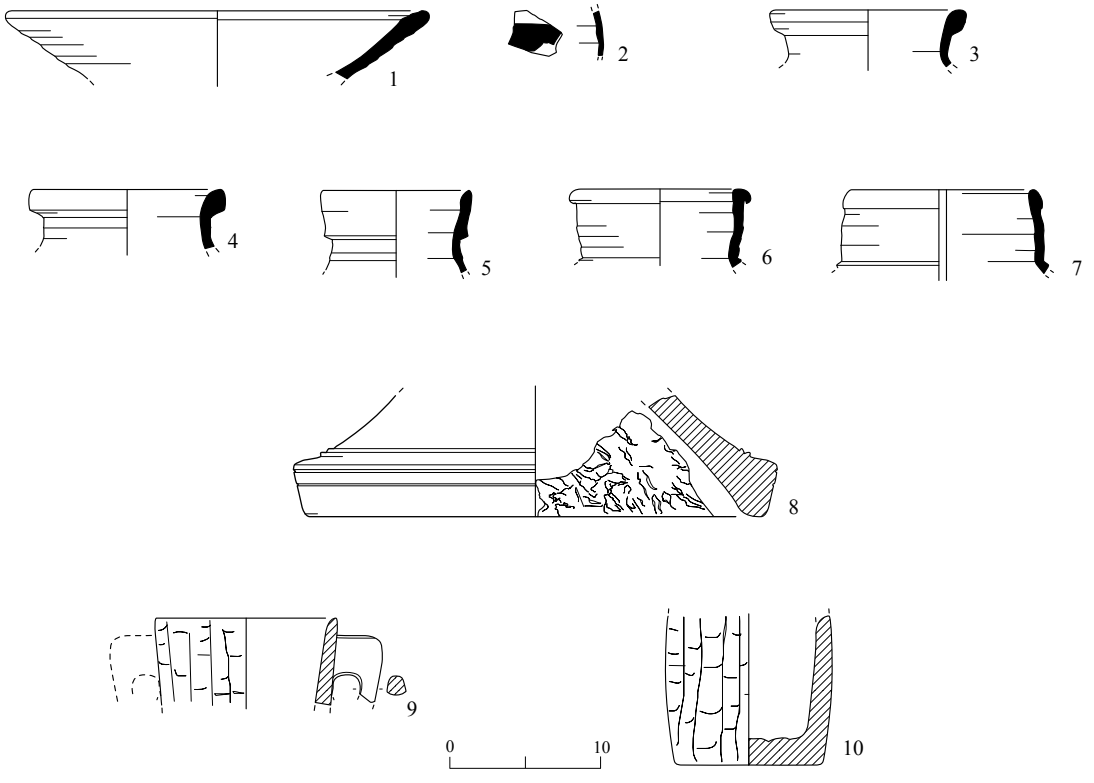

איור 3. הממצא מהתקופות הפרסית – הרומית הקדומה.

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	מורטריום	1237-2	144	טין ירקרק	Bar-Nathan 2002: Pl. 16:252, Type J-PL1A2
2	קערה	1232-24	144	טין חום בהיר, חיפוי שחור, מירוק	
3	קנקן	1237-3	144	טין לבנבן	Bar-Nathan 2002: Pl. 3:4–12, Type J-SJ3
4	קנקן	1232-35	144	טין חום בהיר	
5	קנקן	1237-1	144	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Bar-Nathan 2002: Pl. 4:23, Type J-SJ4A2
6	קנקן	1232-23	144	טין חום בהיר, גריסים לבנים ושחורים	Bar-Nathan 2002: Pl. 24:418, Type J-SJ13
7	קנקן	1232-8	144	טין חום בהיר, גריסים לבנים ושחורים	
8	בסיס קלל	1004	101	אבן גיר	Geva 2010: Pl. 5.8:4
9	ספל	2227-2	553	אבן גיר	Geva 2010: Pl. 5.4:1–5
10	ספל	2277-1	553	אבן גיר	

0.2 מ׳ לערך נתגלתה תשתית של אבני שדה גדולות (W128), שניגשה במערב לדופן מטויחת (0.8 מ׳ גובה). במזרח הגיעה התשתית כמעט עד קו אבני הריצוף, אך לא המשיכה מתחתיו. סביר שמעל תשתית זו נבנה קיר שכיוונו צפון–דרום שאבניו נשדדו. נראה כי הדופן המטויחת בצדו המערבי של הקיר חיזקה אותו ומנעה חלחול מים ליסודותיו. ממזרח לריצוף (L665) נחשף חלק מתשתית, המורכבת מאבני שדה צפופות (L139; תכנית 1: חתך 10–10).

כלי החרס (איור 5)

שברים מעטים נמצאו חתומים מתחת לריצוף L665, ובהם קערה (מס׳ 1) מן המאה הא׳ לסה״נ (רחל בר־נתן, מידע בעל פה), סיר בישול (מס׳ 2) מהתקופה הביזנטית, ופכית (מס׳ 3) מסוף המאה הג׳ – ראשית המאה הח׳ לסה״נ.

שכבה IIא׳

לשכבה זו שייכים כמה פרטים אדריכליים שאינם מתחברים לכדי תכנית שלמה: ריצוף של אבני גוויל, המורכב מאבני שדה בינוניות (L142; ריבועים R2–3; 1.5 × 2.0 מ׳; איור 6), שהונח על שכבת מילוי של אדמה (0.2 מ׳ עובי) שהונחה על הריצוף משכבה IIב׳ (L665). נראה שבריצוף המאוחר שולבו כמה אבני גזית מהריצוף הקדום. בין האבנים נמצא בסיס עמוד שחוק, ואפשר שבמקום היה עמוד קטן, שתעלת השוד שלו נראית בחתך (תכנית 1: חתך 12–12).

בריבועים R–N5 נחשפה תעלת מים מטויחת במצב השתמרות גרוע, שכיוונה דרום–צפון (L640; כ-8.5 מ׳ אורך); דופנותיה כמעט שלא שרדו, ורצפתה מקוטעת. בחתך (L666; תכנית 1: חתך 7–7) התברר שהדופן המערבית עמוקה יותר מהמזרחית; נראה שהאחרונה בנויה על רצפת התעלה. התעלה נמצאה מתחת לקירות 519, 634, 646 משכבה I (להלן). ממזרח לה נחשף בסיס של בור סיד במצב השתמרות גרוע (L617; 1.2 מ׳ קוטר), ומדרום־מערב לה נתגלה ריצוף של אבני שדה בינוניות, שמעליו מפלס חיים (L626). ממזרח לתעלה נמצא קטע ממתקן מטויח (W550A; ריבוע N5) שנחתך מקיר 509 משכבה I.

בריבוע S1 נמצאה מפולת של אבני גוויל, ומצפון לה — מפלס של אבני שדה, מעורבות בחומר מליטה אפרפר ואדמדם קשה ושברי קנקנים רבים מהתקופה הביזנטית (L527; תכנית 2: חתכים 1–1, 2–2). נראה שמקור שברי הקנקנים בגת גדולה, שנמצאה כ־100 מ׳ ממערב לחפירה זו (ויינברגר 2011). נראה שלאחר שהקנקנים יצאו מכלל שימוש שימשו שבריהם לריצוף המפלס הקשה שייעודו אינו ברור. בחתך בדיקה שנעשה מתחת למפלס זה הובחנה בנייה בלבנים מיובשות בשמש: ארבעה נדבכים בחתך המערבי, ושלושה לפחות במזרחי.

איור 4. הריצוף, מבט לצפון.

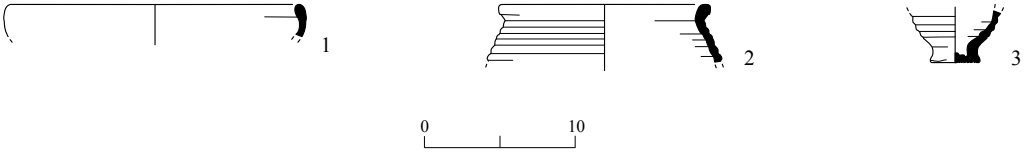

איור 5. כלי החרס משכבה IIב׳.

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	2248/2	665	טין חום בהיר, מיקה?	
2	סיר בישול	2248/1	665	טין חום בהיר	אבשלום־גורני תשס״ד: איור 4:9
3	פכית	2248/3	665	טין חום בהיר	Magness 1993:246, Form 6a,1 Peleg 2004: Fig. 28:1

איור 6. הריצוף, מבט לצפון־מזרח.

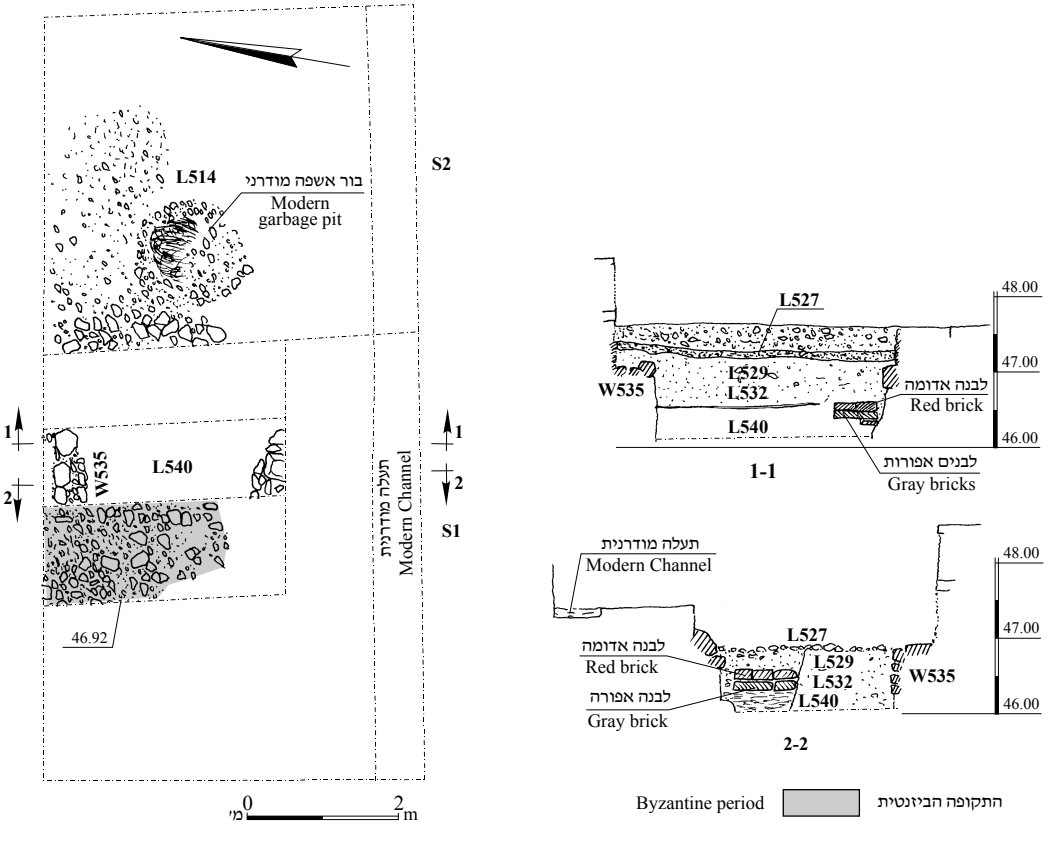

תכנית 2. ריבועים S1–2, תכנית וחתכים.

כלי החרס (איור 7:1–14)

קערה (איור 7:1).— הקערה עמוקה ומעוטרת בסירוק. קערות מסוג זה היו נפוצות בעיקר באזור שפלת החוף, משלהי התקופה הביזנטית עד המאות הט׳–הי׳, ואולי אף עד המאה הי״א לסה״נ.

סיר בישול (איור 7:2).— לסיר שפה משתפלת חוצה ודופן דקה, מצולעת.

מכסים (איור 7:3, 4).— מכסה מס׳ 3 שייך לסיר בישול, ומכסה מס׳ 4 — לקנקן; למס׳ 4 דופן עבה ושפה משתפלת חוצה.

קנקנים (איור 7:5–12).— נמצאו קנקנים מטיפוסים אחדים (ר׳ הדד 1999:19–29). קנקנים מס׳ 5–7 הם קנקני שק מהטיפוס הכתום החולי. לקנקן מס׳ 5 עיבוי במרכז הצוואר, שתי ידיות על הכתף וצילוע: בכתף הוא לרוב שטוח, מעין סירוק עדין וצפוף, ואילו בגוף הוא גס יותר. לקנקנים מס׳ 6 ו־7 צוואר זקוף ושפה מקופלת חוצה. קנקנים מס׳ 8 ו־9 הם קנקני עזה. לקנקן מס׳ 10 שפה מקופלת ומשתפלת חוצה, ולקנקן מס׳ 11 רכס בולט מתחת לשפה. קנקן מס׳ 12 הוא קנקן (פיטס) זיר; יש לו שפה ישרה, צוואר זקוף וגבוה שרכס עבה בבסיסו. קנקנים מטיפוס זה מתוארכים לסוף המאה הו׳ – המאה הי׳ לסה״נ, אך את הקנקן הנדון יש לתארך לא יאוחר מהמאה הח׳ לסה״נ.

נרות (איור 7:13, 14).— נר מס׳ 13 אגסי, חסר ידית, ולו בסיס טבעת. הוא מעוטר בדגם רדיאלי. נר זה דומה לנרות המנורה או הסנדל האופייניים לתקופה הביזנטית (זינגר תשס״ד:50–51). מנר מס׳ 14 השתמר חלקו האחורי וידית קטנה; הוא מעוטר בשלושה רכסים: במעגל הפנימי עיטור בולט של שורת עיגולים ובחיצון — קווים. נר זה מתוארך לסוף התקופה הביזנטית – המאה הח׳ לסה״נ.

ממצא המתכת

מכסה (איור 7:15).— המכסה דמוי כוס, ללא עיטור; מכסה דומה נמצא במטמון באזור עזה (קרני גולן, מידע בעל פה).

איור 7 ◂

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	2123-7	626	טין חום בהיר, ליבה אפורה	אבישר תשס״ו(א):*41, איור 9:4
2	סיר בישול	2073-4	626	טין חום	איילון תשס״ח: איור 6:13
3	מכסה	1220-10	142	טין חום בהיר	שיאון ופרנוס תשס״ו: איור 2:5
4	מכסה	2073-6	626	טין חום בהיר, גריסים לבנים	
5	קנקן	2114	626	טין חום בהיר	אבישר תשס״ו(ב): איור 10:9
6	קנקן	1844-1	527	טין חום בהיר, מעט גריסים לבנים	Arnon 2007: Fig. 12:1
7	קנקן	1220-4	142	טין חום בהיר	
8	קנקן עזה	1852	527	טין חום בהיר	
9	קנקן עזה	2073-5	626	טין חום בהיר	באומגרטן תש״ס: איור 2:3
10	קנקן	1220-1	142	טין אפור	Pecock and Williams 1986: Class 14
11	קנקן	1220-5	142	טין חום בהיר	
12	קנקן זיר	2160-1	642	טין חום בהיר	אבישר תשס״ו(ב): איור 19:9 ארנון 1996:42 Magness 1993:227–229, Form 6A
13	נר	2076	626	טין חום בהיר	הדס תשס״ה: איור 10:19–12 Vitto 1998: Fig. 16:1
14	נר	2124	626	טין חום בהיר	Arnon 2007: Fig. 16 Porat 2006:187, Fig. 8:2
15	מכסה	2115	626	ברונזה	

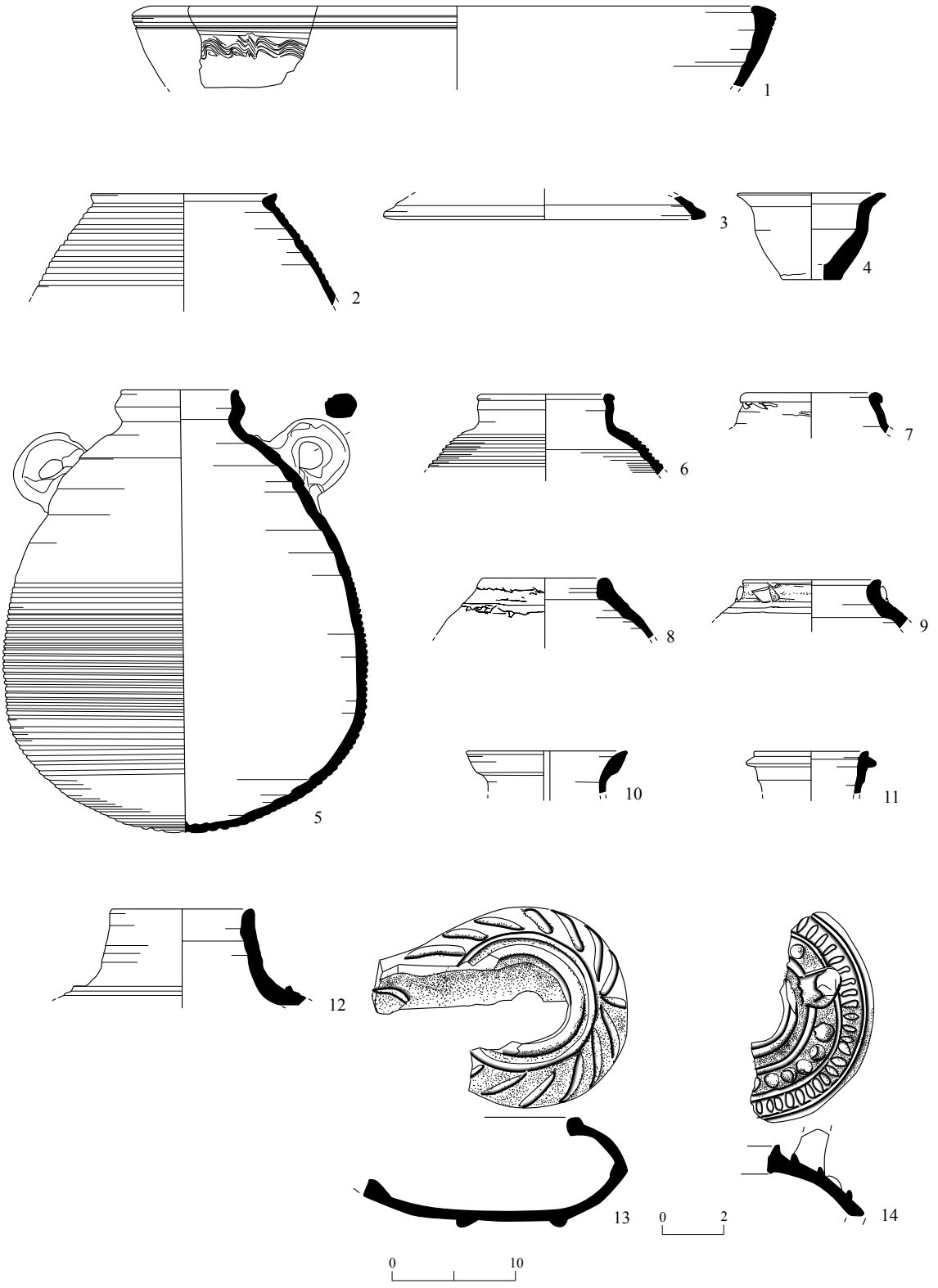

איור 7. הממצא משכבה IIא׳.

איור 7. (המשך)

התקופה האסלאמית הקדומה (שכבה I)

שכבה Iג׳

מעל ריצוף L142 של שכבה IIא׳ נמצאה שכבת מילוי אחידה (0.7 מ׳ עובי; L127, L125, L118, L122; תכנית 1: חתכים 4–4, 6–6, 10–10, 11–11). קיר 109 הושתת על שכבת המילוי, ולכן נראה שהמילוי היה מכוון ונועד ליישר את השטח. נחשף מבנה גדול ובו שלושה חדרים (1–3) הערוכים בציר מזרח–מערב. בין חדר 1 (3.0 × 3.5 מ׳) לחדר 2 (3.5 × 4.0 מ׳) נמשך מסדרון (1.2 × 4.0 מ׳) שכיוונו צפון–דרום. מחדר 3 נשתמרו קטעי קירות 109ו־113. במרכז הקיר הצפוני של חדר 2 (W148) נמצאה אבן סף (0.40 × 1.35 מ׳). לקיר הצפוני של חדר 1 (W634) יסודות עמוקים יותר במערב מאשר במזרח; נראה שהוא בנוי בחלקו על קיר קדום (תכנית 1: חתך 2–2). קירות 519, 509 ו־634 בנויים אבני גוויל בינוניות בפן החיצון ואבנים קטנות בפן הפנימי.

מצפון לפינה הצפונית־המזרחית של חדר 1, בהמשכו של קיר 509, נתגלה פתח חסום באבני גוויל. מצפון לחדר נחשפו שלוש אבני גוויל גדולות (L654) בכיוון צפון–דרום, וסביבן חלוקי נחל שביניהם חרסים. מדרום־מזרח לחדר 1 (ריבועים R5–6) נחשפה תשתית בנויה חלוקים (L512; איור 8; תכנית 1: חתך 1–1), שהייתה כנראה מטויחת (שרידי טיח הובחנו בחתך); לא ברור אם היא ניגשה לקיר 509. בחתך בדיקה קטן שנעשה מתחת לתשתית נמצאו שפיות של קנקני שק כתומים, המתוארכים למאות הה׳–הז׳ לסה״נ. גובה התשתית 47.35 מ׳ מעל פני הים, וגובה הסף בקיר 148 — 47.28 מ׳; נראה שתשתית החלוקים שייכת לשכבה הנדונה — אפשר שזהו אזור פתוח, אולי חצר בין כמה מבנים.

ממצא כלי החרס מתחת ליסודות המבנה

קערות מקומיות (איור 9:1–3).— הקערות שייכות לטיפוס הכלים הביזנטים העדינים (FBW), המתוארכים לאמצע המאה הו׳ – תחילת המאה הח׳ לסה״נ.

קערה מיובאת (איור 9:4).— הקערה נמנית עם טיפוס הקערות הקפריסאיות המחופות אדום, המתוארכות לסוף המאה הד׳ – הרבע האחרון של המאה הה׳ לסה״נ.

קנקנים (איור 9:5–10).— קנקנים מס׳ 5–8 שייכים לטיפוס קנקן השק הכתום החולי; לקנקן מס׳ 5 עיבוי קל במרכז הצוואר; מקנקן מס׳ 6 נשתמר חלק מגוף מסורק ומצולע; לקנקן מס׳ 7 צוואר זקוף ושפה נוטה חוצה; ולקנקן מס׳ 8 צוואר נוטה פנימה ושפה נוטה חוצה. קנקן מס׳ 9 הוא קנקן (פיטס) זיר שלו שפה פשוטה וצוואר זקוף (נמצאו שברי קנקנים נוספים מטיפוס זה; לא אוירו), ולקנקן מס׳ 10 צוואר מעוטר בפסים לבנים אופקיים.

פך (איור 9:11).— לפך דופן דקה וידית משוכה מן השפה.

צפחת (איור 9:12).— לצפחת רכס בולט בתחתית הצוואר.

איור 8. תשתית החלוקים, מבט למערב.

איור 9 ◂

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	1130-4	127	טין חום בהיר, מעט גריסים לבנים	איילון תשס״ח: איור 16:7, 8 אבישר תשס״ו(ב): *63–*66
2	קערה	1258-3	147	טין חום בהיר	
3	קערה	1112-4	125	טין חום בהיר	
4	קערה	1112-3	125	טין חום בהיר־ורדרד, חיפוי אדום, מירוק	Avissar 1996a:66
5	קנקן	1091	122	טין חום־אדום	הדד 1999: לוח 6:6
6	קנקן	1079/1-2	118	טין חום־כתום	
7	קנקן	1130-2	127	טין חום בהיר	Arnon 2007: Fig. 12:1
8	קנקן	1244-2	147	טין חום בהיר	הדד 1999: לוח 12:6
9	קנקן זיר	1132-2	127	טין חום בהיר	הדד 1999: לוח 2:30
10	קנקן	1112-2	125	טין חום, פסים לבנים	
11	פך	1082/1	118	טין צלהב	שיאון תשס״ד: איור 55:12 Avissar 1996b: Fig. XIII.129, Type 3:9
12	צפחת	1130-3	127	טין חום בהיר, גריסים שחורים	

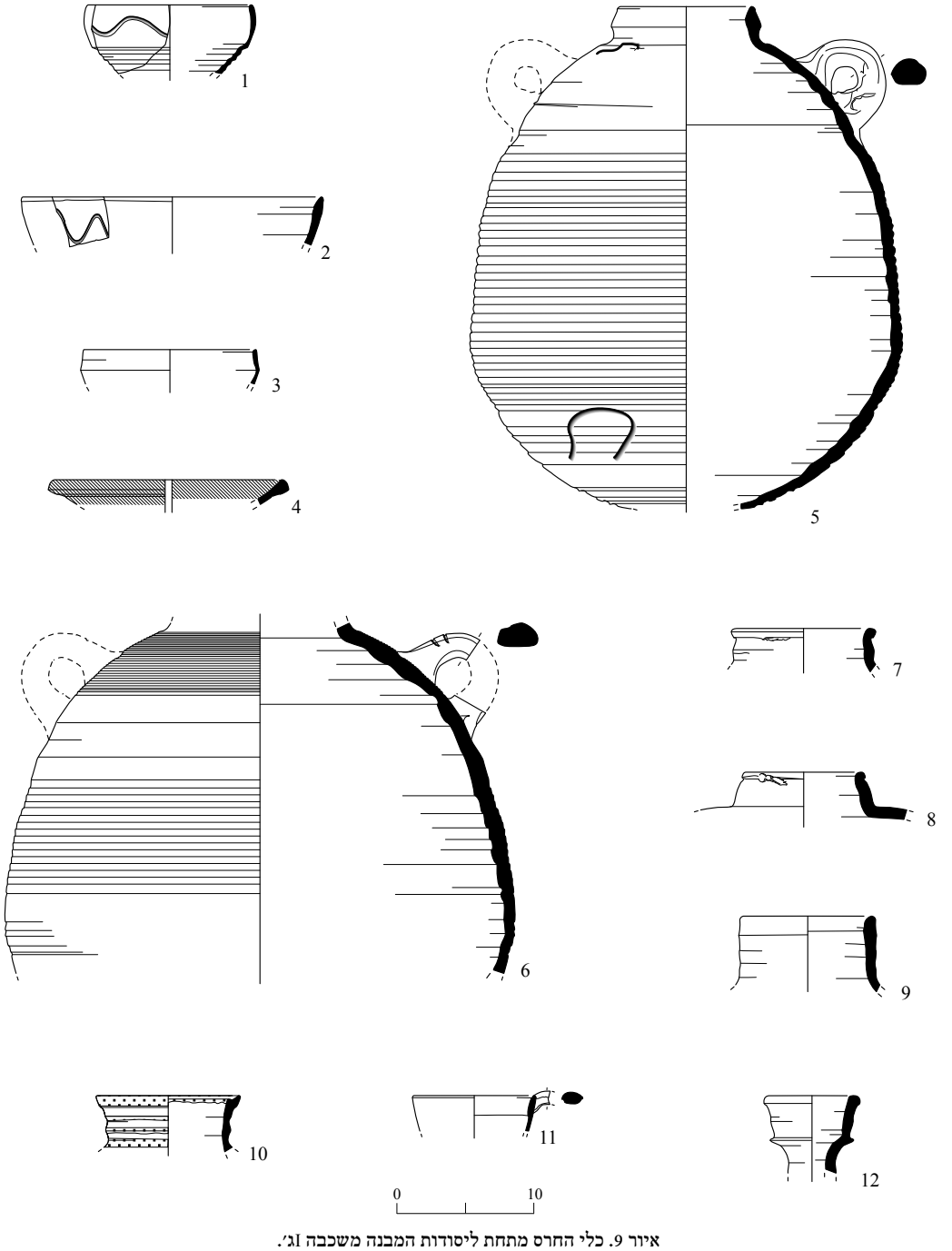

איור 9. כלי החרס מתחת ליסודות המבנה משכבה I ג׳.

הממצא מתוך המבנה

קערות פשוטות (איור 10:1, 2).— לקערות שפה נוטה פנימה.

קערות מזוגגות (איור 10:3, 4).— לקערה מס׳ 3 שפה נוטה חוצה; הקערה אינה מקומית ומטיפוס שאינו מוכר בארץ (מרים אבישר, מידע בעל פה). לקערה מס׳ 4 עיטור דמוי פרח.

קערה מעוטרת בחיתוך (איור 10:5).— לקערה שפה משתפלת חוצה.

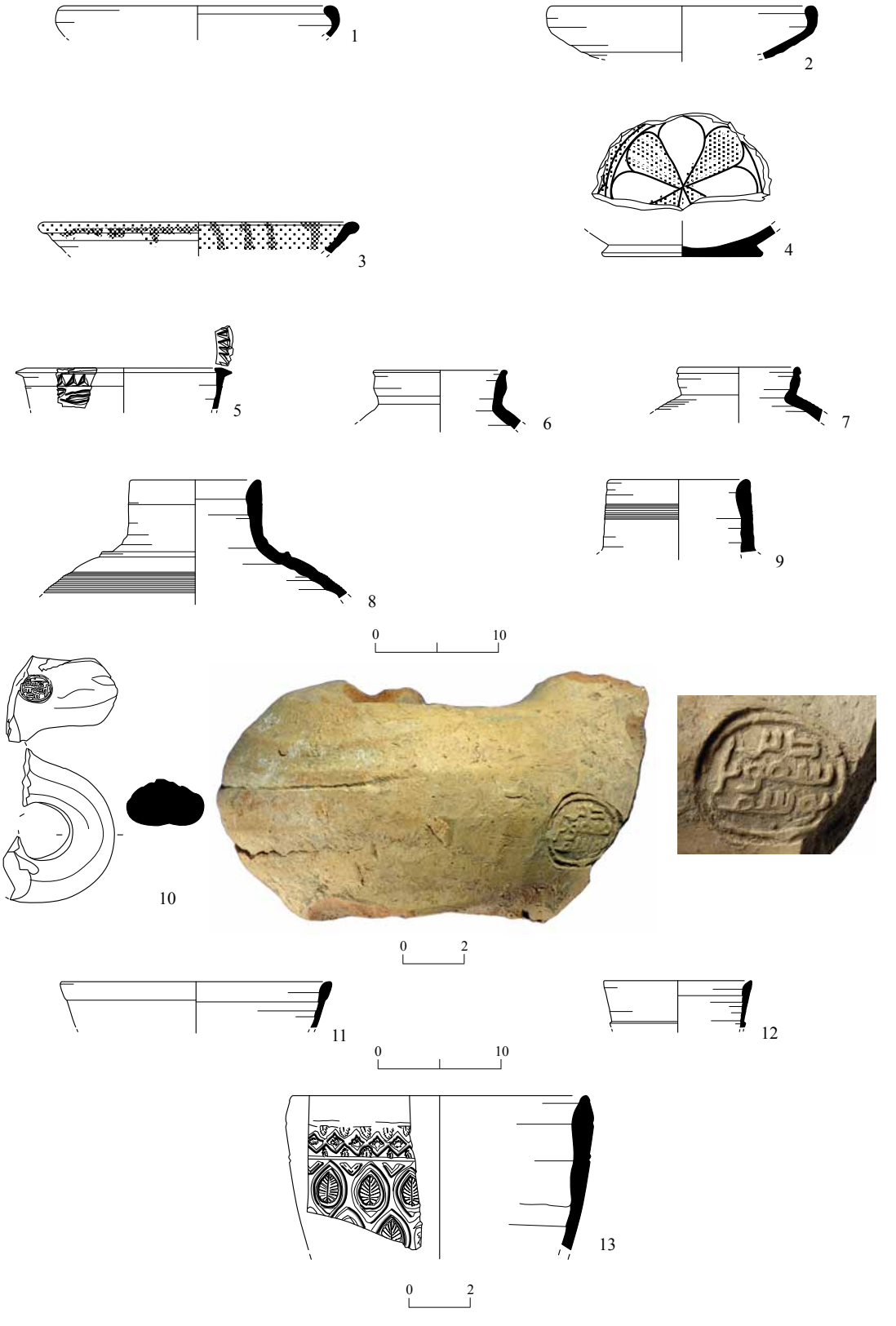

איור 10. הממצא מתוך המבנה משכבה I ג׳.

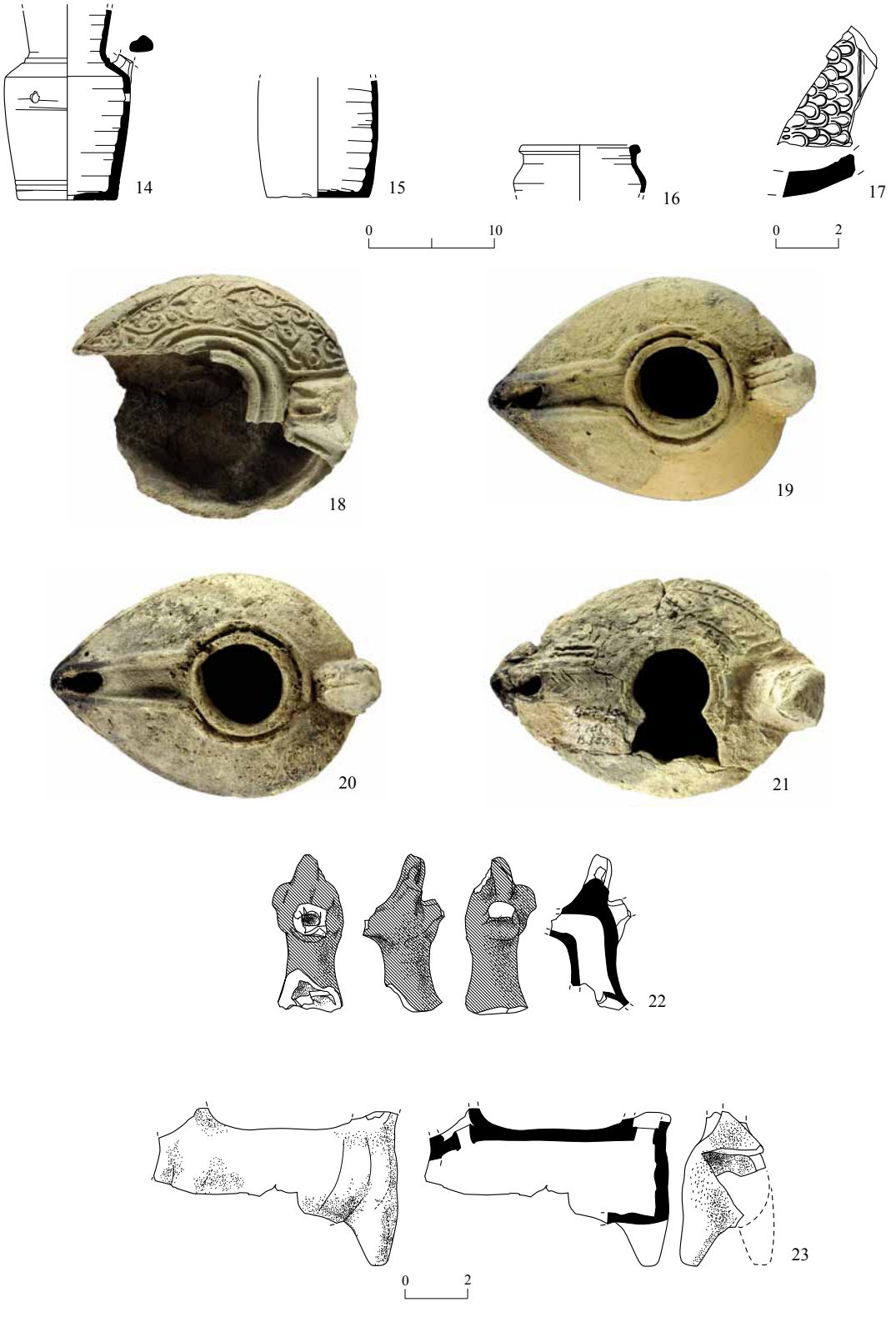

איור 10. (המשך)

קנקנים (איור 10:6–10).— לקנקנים מס׳ 6 ו־7 צוואר מעובה מעט, נוטה חוצה. קנקנים מס׳ 8 ו־9 הם מטיפוס קנקן (פיטס) זיר. כמו כן, נמצאה ידית (מס׳ 10) השייכת לקנקן זיר, שעליה כתובת (ר׳ עמיתי־פרייס, להלן).

פכים (איור 10:11–15).— לפכים צוואר נוטה מעט חוצה, שפה פשוטה, כתף משופעת, גוף גלילי ובסיס שטוח. פך מס׳ 13 עשוי בדפוס ומעוטר בדגם צמחי.

פכית (איור 10:16).— לפכית דופן דמוית האות S.

תבנית (איור 10:17).— התבנית שימשה לעיטור פך או צפחת בדגם קשקשים.

נרות (איור 10:18–21).— הנרות שייכים לטיפוס הנר שלהם ידית לשון.

כלים זואומורפיים (איור 10:22, 23).— מכלי מס׳ 22 נשתמר ראש חיה מקרינה, ומכלי מס׳ 23 נשתמר שבר גוף ורגל אחת. כלים זואומורפיים החלו להופיע בתקופה האומיית והמשיכו בתקופה העבאסית.

איור 10

מס׳	הכלי	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	1065/10	110	טין צלהב	הדד תש״ס: איור 3:97
2	קערה	2241-7	661	טין צלהב־חום בהיר	
3	קערה	2241-1	661	טין חום בהיר, זיגוג צהוב־ירוק	
4	קערה	1017-2	108	טין צלהב, זיגוג צהוב, ירוק וחום	Avissar 1996b:77–78, Type 3
5	קערה		111	טין אפור	Kletter 2005: Fig. 15:6
6	קנקן	1051/6	110	טין חום בהיר	
7	קנקן	1017-17	108	טין חום בהיר	
8	קנקן זיר	1090-8	121	טין חום בהיר־ורדרד	אבנר תשס״א: איור 4:19 Magness 1993:227–229, Form 6
9	קנקן זיר	1038	1110	טין צלהב־חום בהיר	
10	ידית	2152	635	טין צלהב־חום בהיר	
11	פך	2241-5	661	טין צלהב	Avissar 1996b: Fig. XIII.129:11, Type 9 Cytryn-Silverman 2010:104–108
12	פך	1017-12	108	טין צלהב	Avissar 1996b: Fig. XIII.129:9
13	פך	1041/1	111	טין צלהב	אבנר תשס״א: איור 5:21 Kletter 2005: Fig. 16:6
14	פך	1984	555	טין צלהב	Kletter 2005:73, Fig. 16:1–2
15	פך	121	1088-1	טין חום בהיר	
16	פכית	1046-10	111	טין צלהב	אבישר תשס״ו(א): איור 11:4 Kletter 2005: Fig. 17:4
17	תבנית	1058-3	112	טין חום בהיר־ורוד	
18	נר	1105	121	טין צהבהב־ירקרק	זינגר תשס״ד: 55, איור 1:4 Hadad 2002:95–106, Type 37
19	נר	1030	110	טין צהבהב	Kletter 2005: Fig. 21:5
20	נר	1214	141	טין צלהב	
21	נר	1008	101	טין צהבהב־ירקרק	
22	כלי זואומורפי	1204	124	טין חום, חיפוי אדום	Kletter 2005: Fig. 22:2 Avissar 1996b:171
23	כלי זואומורפי	1866	520	טין חום	Kletter 2005: Fig. 22:4–5

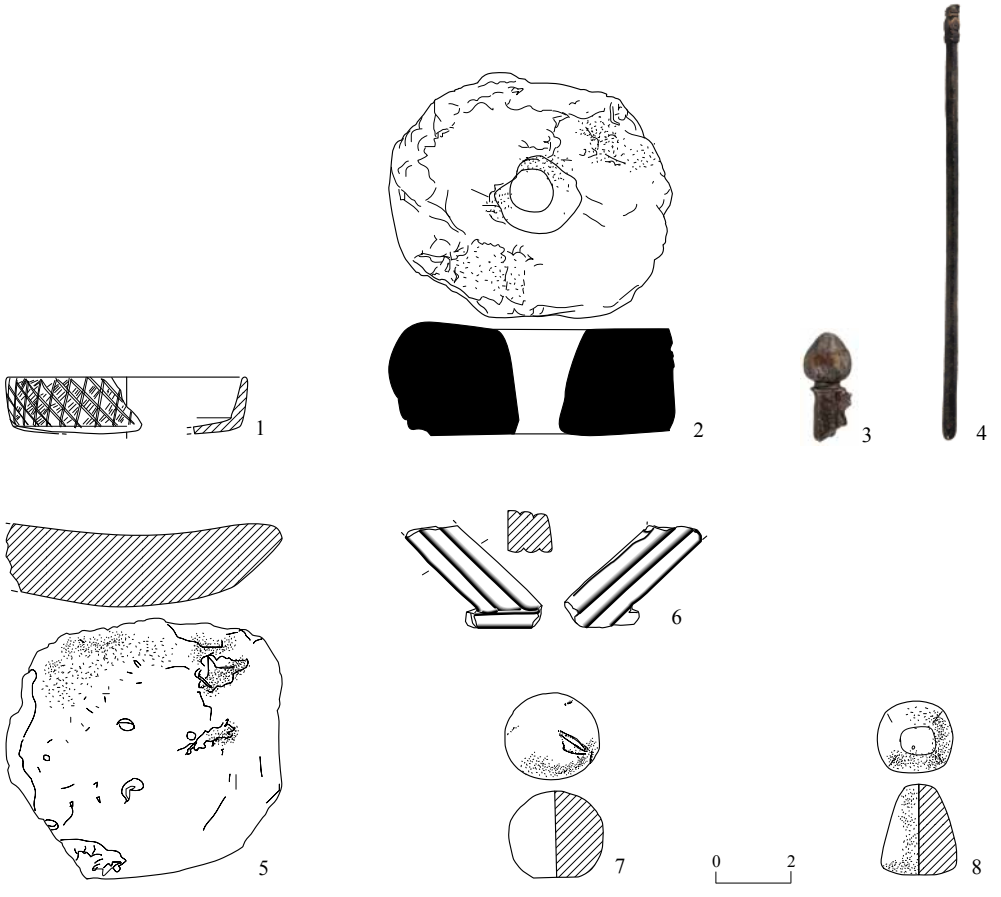

איור 11. הממצא הקטן משכבה I.

מס׳	החפץ	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה	1169	124	סטאטיט	Stacey 2004:94–95, Fig. 5.8
2	?	1049	111	חרס	
3	?	1795	508	ברונזה	
4	מקלון איפור	1884	517	ברונזה	
5	כלי כתישה	2102	519	אבן	
6	?	1798-2	508	שיש	
7	?	1752	508	אבן	
8	משקולת?	1750	508	בזלת	

קנקן זיר ועליו כתובת בערבית
ניצן עמיתי־פרייס

חלק מהידית נשתמרה, ועליה כתובת ערבית בתוך מסגרת סגלגלה (ר׳ איור 10:10), שתרגומה: דיר / סמואֵל / יוסף. שלושה קנקנים שעליהם כתובת זהה נתגלו בנבי סמואל, שמצפון לירושלים (מגן ודדון תש״ס:68; Sharon 2004:126). יוסף הוא כנראה בעל הקנקן או סוחר קנקנים מסוג זה.

הממצא הקטן (איור 11)
נמצאו קערת סטאטיט (מס׳ 1), המתוארכת לתקופה האסלאמית הקדומה; חרס עגול ועבה ובמרכזו חור (מס׳ 2); שני חפצי מתכת — חפץ שקצהו דמוי

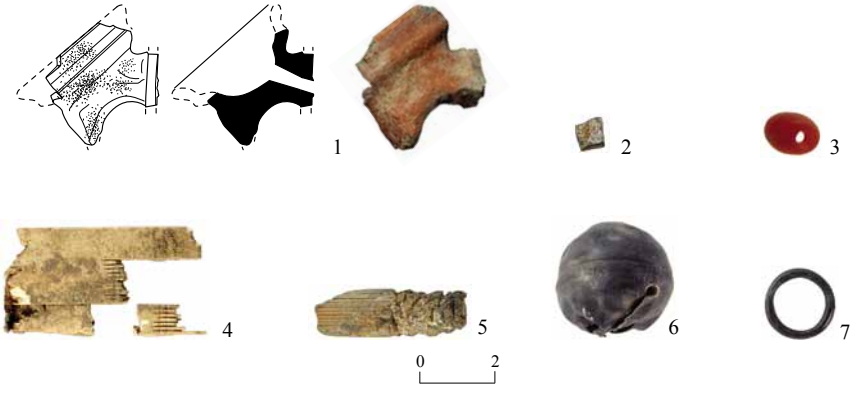

איור 12. הממצא שנתגלה בהקשר סטרטיגרפי לא ברור.

מס׳	החפץ	סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קנקן	1206	135	טין אדמדם גס	
2	אבן פסיפס	1775	511	זכוכית זהב	גורין־רוזן 2007: איור 21
3	חרוז	2175	647	קרניאול	
4	מסרק	1706	500	עצם	גורזלזני תשס״ד: 44–45, איור 1: 2
5	?	1205	135	עצם	
6	פעמון	1238	132	ברונזה	
7	טבעת	1187	135	ברונזה	

טיפה (מס׳ 3) ומקלון איפור (מס׳ 4); כלי אבן — שבר כלי כתישה (מס׳ 5), שבר פריט שיש קטן מעוצב בקפידה (מס׳ 6), אבן עגולה שתחתיתה שטוחה (מס׳ 7) ומשקולת אבן בזלת (מס׳ 8).

שכבה Iב׳

לשכבה זו שייכים קירות 104, 609A ו־646, שנבנו בהתאמה לקירות משכבה Iג; קיר 609A הוא המשכו של W609 בנטייה קלה.

שכבה Iא׳

לשכבה זו שייכים קברי שוחה שנחפרו בתוך השכבות הקדומות: ארבעה מהם ללא כיסוי (T1–T4), וארבעה עם כיסוי (T5–T8). במקום נמצאו עצמות מפוזרות; הן נבדקו בשטח החפירה בעודן בקרקע, ומרביתן הושארו במקומן.[2] עצמות האדם מייצגות 13 פרטים לפחות: שני ילדים ו־11 בוגרים; 3 פרטים לפחות ממין זכר ופרט אחד ממין נקבה. בכל מקום שבו אפשר היה לזהות את מנח הקבורה, היא הייתה בארטיקולציה אנטומית המעידה על קבורה ראשונית. אי אפשר לתארך את הקברים, אך על סמך כיוונם, מזרח–מערב, נראה שאלו קברי מוסלמים (Gorzalczany 2007).

ממצא ללא הקשר סטרטיגרפי ברור

כל הפריטים שבאיור 12 נתגלו במכלולים שאינם ברורים: שבר קנקן שלו חדק, העשוי ביד מטין נילותי ובו שרידי מיקה (מס׳ 1) — לדעת מרים אבישר (מידע בעל פה), זהו כלי נדיר שעדיין לא נמצאו לו מקבילות בארץ ויש לתארכו לתקופה הממלוכית; אבן פסיפס מזכוכית זהב (מס׳ 2); חרוז קרניאול כתום (מס׳ 3); חלק ממסרק (מס׳ 4); כלי לא מזוהה מעצם (מס׳ 5); פעמון סגור, קטן, מברונזה (מס׳ 6); וטבעת מברונזה (מס׳ 7).

סיכום

הריצוף משכבה II (התקופה הביזנטית) שייך למבנה ציבור, שרק חלקו הקטן נחשף. נראה שהיישוב ננטש בסוף התקופה הביזנטית וחודש

בתקופה האסלאמית הקדומה, כשנבנה המבנה שרק חלקו נחפר (שכבה I); נראה שזהו בית חווה — חלק ממתחם חקלאי שהיה באזור. בסוף התקופה העבאסית הוסב האזור לבית קברות כפי שמעידים הקברים שנתגלו במקום.

כלי האבן המעטים שנתגלו בחפירה זו ובחפירה שערכו אלי ינאי ורדואן בדחי בשכונת נווה ירק (הרשאה מס׳ A-2409) אופייניים לימי הבית השני והיו בשימוש יהודים. אף שלא נתגלו בשכבה מתקופה זו, הרי שיש בהם כדי להעיד על קיומו של יישוב יהודי בקרבת מקום בלוד הידוע מן המקורות (רוזנפלד תשנ״ז).

הערה

[1] החפירה (הרשאה מס׳ A-4079) נערכה מטעם רשות העתיקות במגרש החנייה של חברת אפריקה ישראל בע״מ, לפני בנייה במקום. היא נוהלה על ידי המחבר (הדד תשס״ח), בסיוע יואב ארבל (ניהול שטח), חגית טורגה (ניהול שטח) ועוזי עד. כן סייעו ניצן עמיתי־פרייס (ידית קנקן זיר שעליה כתובת), רוברט קול (נומיסמטיקה), יוסי נגר (אנתרופולוגיה פיסית), אברהם האג׳יאן (מדידות וסרטוט), צילה שגיב (צילום), יוסף בוקנהולץ (רפאות כלי חרס), שלמה יעקב־ג׳ם וא׳ בכר (מנהלה), יעל גורין־רוזן (אבן פסיפס מזכוכית), נטשה כצנלסון (חרוז) וקלרה עמית (צילום ממצא). בחפירה השתתפו תלמידי בית הספר היסודי אל־מנאר מלוד, במסגרת פעילות המרכז החינוכי הארכיאולוגי מרכז.

[2] תודה לד״ר יוסי נגר על המידע.

הפניות

אבישר מ׳ תשס״ו(א). הממצא הקרמי. בתוך ח׳ ברבה. קטעי מבנים מהתקופה האסלאמית הקדומה ברחוב הגדוד העברי ברמלה. **עתיקות** 51: *41–*46.

אבישר מ׳ תשס״ו(ב). ממצא כלי החרס. בתוך מ׳ עין גדי. אל־קבאב. **עתיקות** 51: *55–*67.

אבשלום־גורני ד׳ תשס״ד. שרידים מן התקופות הביזנטית עד העות׳מאנית בבית שאן: חפירת הצלה ממערב לאמפיתאטרון. **עתיקות** 46: 93–111.

אבנר ר׳ תשס״א. דיר ע׳זאלי: מנזר ביזאנטי מצפון־מזרח לירושלים. **עתיקות** 40: *25–*52.

איילון א׳ תשס״ח. כנסייה ושרידי יישוב מהתקופות הביזנטית והאומיית בפרדסיה שבשרון. **עתיקות** 58: 67–89.

ארנון י׳ 1996. **קשרי המסחר הבין לאומיים של קיסריה בתקופה המוסלמית הקדומה II (947–696 לספירה) לאור הממצא הקרמי**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה. חיפה.

באומגרטן י״י תש״ס. בית יוצר מהתקופה הביזנטית לרגלי תל אשדוד. **עתיקות** 39: *69–*74.

גורזלזני א׳ תשס״ד. אתר מסוף התקופה הביזנטית ומהתקופה האסלאמית הקדומה בצרפנד אל־ח׳ראב, נס ציונה. **עתיקות** 46: 37–47.

גורין־רוזן י׳ 2007. ממצאי הזכוכית. בתוך ה׳ סמיטליין. א־טווירי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 119 (26.04.07). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=515&mag_id=112 (תאריך גישה 23.7.2011).

הדד א׳ תש״ס. רמלה. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 110: 69–70.

הדד א׳ 1999. **קנקני אגירה מהתקופה הרומית־הביזנטית מחפירות חורבת קסטרא והשוואתם לקנקנים שנמשו מהים באזור כפר סמיר**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה. חיפה.

הדד א׳ תשס״ח. לוד. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 120 (21.08.08). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=864&mag_id=114 (תאריך גישה 23.7.2011).

הדס ג׳ תשס״ה. החפירות בכפר עין גדי: 1993–1995. **עתיקות** 49: *41–*71.

ויינברגר ד׳ 2011. לוד, אזור התעשייה הצפוני. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 123 (1.11.11). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=864&mag_id=114 (תאריך גישה 4.12.2011).

זינגר ק׳ תשס״ד. כלי החרס מהחפירה בצרפנד אל־ח׳ראב, נס ציונה. **עתיקות** 46: 49–58.

מגן י׳ ודדון מ׳ תש״ס. נבי־סמואל (שמואל הנביא — הר השמחה). **קדמוניות** 118:62–69.
קול ר׳ כרך זה. המטבעות מהחפירה בלוד.
רוזנפלד ב״צ תשנ״ז. **לוד וחכמיה בימי המשנה והתלמוד.** ירושלים.

Hadad S. 2002. *The Oil Lamps from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 4). Jerusalem.

Kletter R. 2005. Early Islamic Remains at ‘Opher Park, Ramla. *‘Atiqot* 49:57–99.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE* (JSOT/AASOR Monograph Series). Sheffield.

Peacock D.P.S. and Williams D.F. 1986. *Amphorae and the Roman Economy.* New York–London.

Peleg M. 2004. A Late Roman–Byzantine Bathhouse at Bet She’an. *‘Atiqot* 46:55*–81*.

Porat P. 2006. A Late Byzantine—Early Islamic-Period Farmhouse at Mesillot in the Bet She’an Valley. *‘Atiqot* 53:181–192.

Schwartz J.J. 1991. *Lod (Lydda)—Israel from Its Origins through the Byzantine Period (5600 B.C.E–640 C.E.)* (BAR Int. S. 571). Oxford.

Sharon M. 2004. *Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae* 3. Leiden.

Stacey D. 2004. The Pottery. In D. Stacey. *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods* (IAA Reports 21). Jerusalem. Pp. 89–147.

Vitto F. 1998. Mahoza D-Yamnin: A Mosaic Floor from the Time of Eudocia? *‘Atiqot* 35:109–134.

שיאון ע׳ תשס״ד. שרידי יישוב מהתקופה האסלאמית הקדומה ברמלה. **עתיקות** 46:67–92.
שיאון ע׳ ופרנוס ג׳ תשס״ו. חורבת הרמאס. **עתיקות** 51:*19–*31.

Arnon Y. D. 2007. Pottery, Oil Lamps and Carved Stone Vessels. In M. Arzy, S. Yanklevitz, and G. Tsionit (eds.). *Contract Atchaeology Reports* II: *Excavation in Marcus Street, Ramla.* Haifa.

Avissar M. 1996a. The Late Roman and The Byzantine Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne‘am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 66–74.

Avissar M. 1996b. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne‘am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.

Bar-Nathan R. 2002. *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho. Final Reports of the 1973–1987 Excavations* III: *The Pottery.* Jerusalem.

Cytryn-Silverman K. 2010. The Ceramic Evidence. In O. Gutfeld. *Ramla: Final Report on the Excavations North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 97–211.

Geva H. 2010. Stone Artifacts. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* IV: *The Burnt House of Area B and Other Studies; Final Report.* Jerusalem. Pp. 154–212.

Gorzalczany A. 2007. The Kefar Saba Cemetery and Differences in Orientation of Late Islamic Burials from Israel/Palestine. *Levant* 39:71–79.

REMAINS OF A PUBLIC BUILDING FROM THE BYZANTINE PERIOD AND A FARMHOUSE FROM THE EARLY ISLAMIC PERIOD NORTH OF TEL LOD

ELIE HADDAD
(PP. 23*–39*)

A salvage excavation was conducted from January to May 2004 in the north of Lod (map ref. NIG 190789–849/652077–127; OIG 140789–849/152077–127; Fig. 1), approximately 350 m north of the ancient tell. Twelve squares were excavated (Fig. 2; Plan 1).

THE PERSIAN–EARLY ROMAN PERIODS

The finds from these periods consisted merely of pottery (Fig. 3:1–7) and stone (Fig. 3:8–10) vessels. The pottery vessels were revealed in a trial trench (L144) and the stone vessels, characteristic of the Second Temple period, were exposed in fills from the Abbasid period, testifying to the existence of a nearby Jewish settlement in Lod.

THE BYZANTINE PERIOD

Stratum IIB. This stratum yielded a segment of a flagstone floor (Fig. 4), belonging to a public building, only a small part of which was exposed. The few pottery vessels found here (Fig. 5) were dated to the late third–seventh centuries CE.

Stratum IIA. This stratum contained some architectural elements that could not be attributed to a complete plan: a section of flooring made of fieldstones (Fig. 6) above an earth fill that covered the floor in Stratum IIB, and a poorly-preserved plastered water channel. The foundations of a poorly-preserved lime pit (L167; diam. 1.2 m) were exposed to the east of the water channel. To its south, a floor of medium-sized fieldstones was exposed beneath an occupation layer (L626), together with a plastered installation (W550A) that had been cut into by a later wall. Square S1 (Plan 2) yielded fieldstone collapse, to the north of which was a layer of fieldstones mixed with hard bonding material, and a large number of Byzantine-period jug fragments (L527), apparently originating from the large industrial winepress nearby. Finds from this stratum included pottery vessels, a metal object (Fig. 7) and coins (see Kool, this volume).

THE EARLY ISLAMIC PERIOD

Stratum IC. A large building was uncovered in this stratum, and three of its rooms were excavated. A cobbled foundation (L512; Fig. 8) was exposed to the southeast of Room 1. Pottery finds from beneath the foundations of the building (Fig. 9) and inside the building (Fig. 10), the small finds (Fig. 11) and the coins (see Kool, this volume) were dated to the Early Islamic period.

Stratum IB. Walls 104, 609A and 646 were attributed to this phase, built in alignment with the Stratum IC walls.

Stratum IA. In this stratum, graves were dug into earlier layers. Four pit graves (T1–T4), four pit graves with coverings (T5–T8), and scattered bones were exposed.

The excavation uncovered additional finds which had no clear stratigraphic context (Fig. 12).

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. Location map of excavation areas.

Plan 1. The excavation, plan and sections.
Fig. 3. Finds from the Persian–Early Roman periods.
Fig. 4. Flagstone floor, looking north.
Fig. 5. Pottery vessels from Stratum IIB.
Fig. 6. Fieldstone floor, looking northeast.
Plan 2. Squares S1–2, plan and sections.
Fig. 7. Finds from Stratum IIA.
Fig. 8. Cobble foundation, looking west.
Fig. 9. Pottery vessels from beneath the Stratum IC building foundations.
Fig. 10. Finds from inside the Stratum IC building.
Fig. 11. Small finds from Stratum I.
Fig. 12. Finds with no clear stratigraphic context.

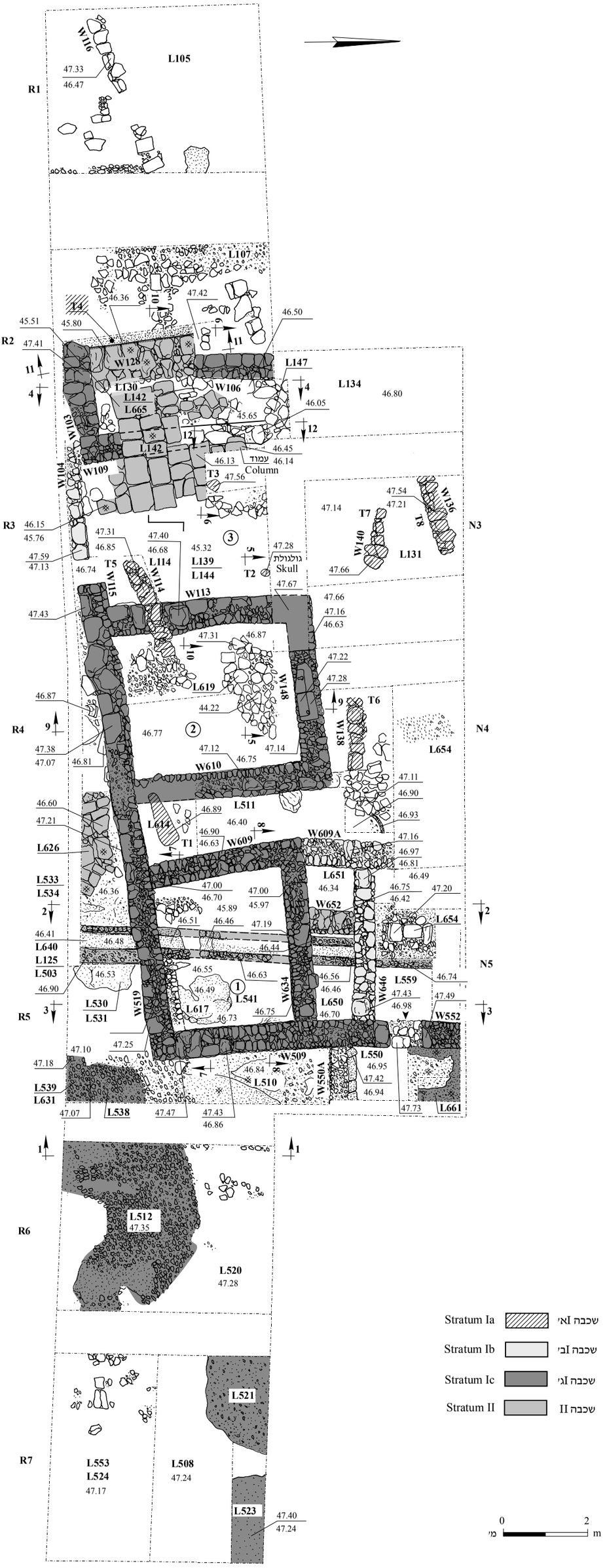

תכנית 1. החפירה: תכנית וחתכים.

1-1

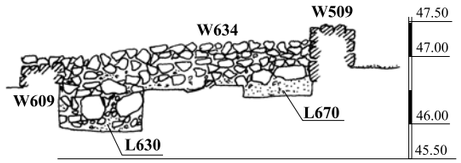

8-8

9-9

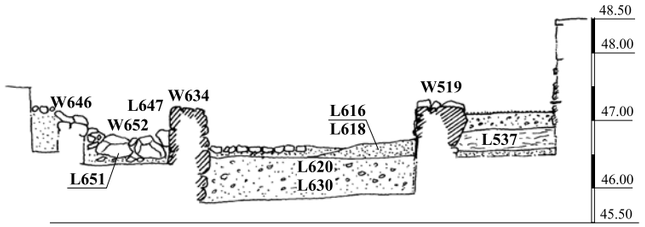

2-2

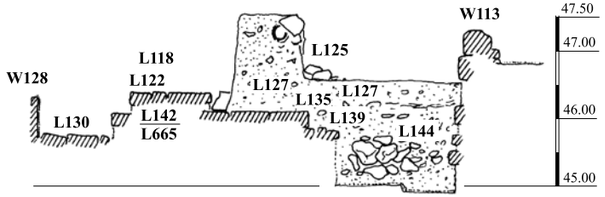

10-10

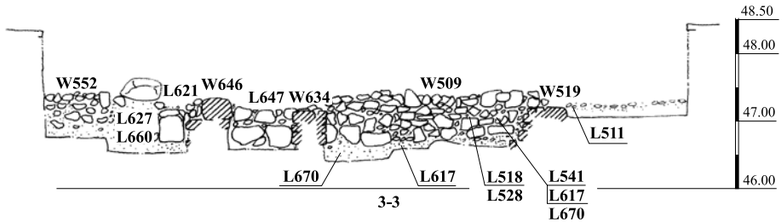

3-3

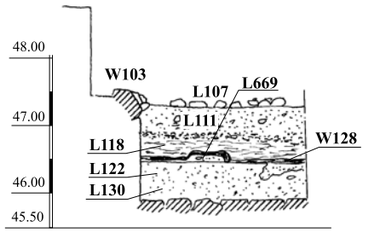

11-11

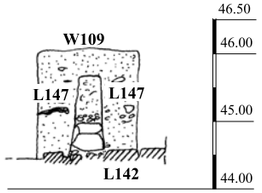

12-12

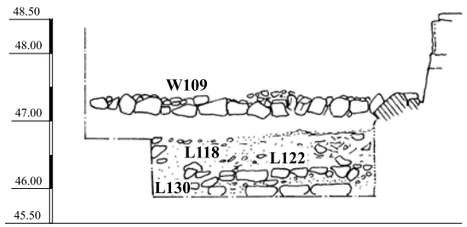

4-4

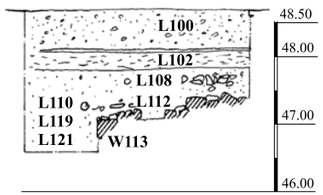

5-5

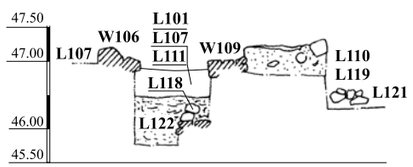

6-6

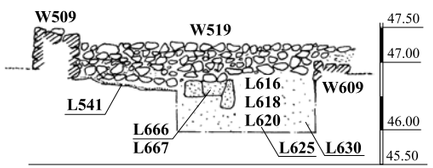

7-7